

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK OKTATÁSA ITT ÉS MOST

BÍRÓ GÁSPÁR*

A legnagyobb veszély, ami témánkat fenyegeti nem más, minthogy kezdőknek való tárgynak tekintik.

Sir Alfred Zimmern, 1935

A Woodrow Wilson Nemzetközi Politikatudományi Tanszék – mely a diszciplínában a legrégebbi – alapítása 1919-ben a nagy-britanniai *Aberyswyth Egyetemen* egy új akadémiai tudományág elismerését jelentette. Az elkövetkezendő években egyre több hasonló intézményt alapítottak egyesült államokbeli egyetemeken valamint egy specializált intézményt Genfben, a Népszövetség központjában. Napjainkban pusztán a tanszékek, intézetek és más tudományosan akkreditált intézmények (ideértve a folyóiratokat, rendszeres konferenciákat stb.) nemzetközi hálózatának számbavétele – értékelésükről nem is beszélve – komoly vállalkozást jelentene, és nagyon valószínű, hogy nem vezetne mély és kimerítő értékeléshez, még ha a legjobb források is állnak rendelkezésünkre. Egy 10 országban elvégzett felmérésen alapuló friss tanulmány szerint

a világ nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó tudósainak legtöbbször egy speciális térség regionális tanulmányainak, összehasonlító politikájának és nemzetközi kapcsolatainak témájában ad órákat. Ez a tendencia leginkább Izraelben, Dél-Afrikában és Szingapúrban van jelen, megfigyelhető továbbá Új-Zélandon, Hong Kongban, az Egyesült Államokban, Ausztráliában és az Egyesült Királyságban, kevésbé jellemző, de még mindig jelen van Írországból és Kanadából.¹

Nemzetközi kapcsolatokról (NK) beszélve a mi régióinkban, vagyis Kelet-, illetve Délkelet-Európában nehézségekbe ütközünk és kompromisszumokra kényszerülünk. Az erről való beszéd alatt a téma lehető legnagyobb közönség előtt történő megvitatására gondolok, ideértve egyetemi oktatását e néven vagy más címen, továbbá nyílt viták szervezését, például azon média keretein belül, amely az ilyenfajta feladatok fórumává kíván válni. Mivel messzire vezetne bennünket, nem térek ki az egyéni és kollektív érdeklődés kérdésére, és biztosnak veszem, hogy egyesek őszinte kíváncsisággal fordulnak a nemzetközi kapcsolatok felé, személyesen vagy különböző szervezetek, ideértve egy állam küldöttjeként. E probléma nem pusztán az alapokat érinti: beszélnünk kell a jól felszerelt könyvtárak és az oktatás vagy a kutatás hagyományának hiányáról, az érdeklődők viszonylag kis köréről, és így tovább. Ez szintén egy alapvető probléma.

A XX. századi brit és amerikai nemzetközi kapcsolatok iskolák szaknyelvének átvétele egy a lehetséges megoldások közül. Ez az új szakszókincs tanítását és használatát jelenti különböző helyzetek értelmezésében és eljövendő események előrejelzésében. Ha elég széles perspektíva áll rendelkezésünkre, például a globális helyzetet általánosságban véve, ez a specifikus nyelv megfelelőnek tűnik. De hogyan magyarázzuk meg, és helyezzük kontextusba államunk külpolitikáját, ha történetesen ez az állam gyenge állam? ² Hogyan

* A szerző egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Intézet.

¹ *One Discipline or Many?* TRIP Survey of International Relations Faculty in Ten Countries. (*Egy tudományág vagy több?* TRIP felmérés tíz ország Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén.) Richard Jordan, Daniel Maliniak, Amy Oakes, Susan Peterson, Michael J. Tierney. *Teaching, Research, and International Policy (TRIP) Project*. The Institute for the Theory and Practice of International Relations. The College of William and Mary Williamsburg, Virginia. February 2009. (*Oktatás, Kutatás és Nemzetközi Politika Projekt*. Nemzetközi Kapcsolatok Elmélete és Gyakorlata Intézet.) Virginia. 2009. február. http://irtheoryandpractice.wm.edu/projects/trip/Final_Trip_Report_2009.pdf

² Ez alatt azt értem, hogy gyenge állam az, amely nem képes a saját biztonságát garantálni egyedül, ráadásul ki van szolgáltatva a nemzetközi gazdaság ingadozásának.

definiáljuk egy ilyen ország nemzeti érdekeit egy globalizált világban? Vannak-e egyáltalán a gyenge államoknak nemzeti érdekeik; a realisták szerint ugyanis erről csak a hatalom függvényében beszélhetünk.

Kétségkívül a hagyományos nemzetközi elméletek oktatásának mindazon országok nemzetközi intézményeiben van értelme, ahol erre igényt tartanak. A diákoknak tudniuk kellene értelmezniük mások politikai aspirációit és céljait, figyelembe venni továbbá, hogy a nemzetközi diskurzus monopóliuma, ideértve az új teóriák feltalálását és kidolgozását nagyhatalmi privilégium.

A köztudatban a nemzetközi kapcsolatok elméletei a múlt század termékei. A szakmai szóhasználat keretein belül ez igaz is, de nem kell *Thuküdidészig* vagy *Szun-ce-ig*, *Machiavelliig* vagy *Hobbes-ig* visszamennünk az időben, hogy levonjuk a következtetést, miszerint a XVIII. századig, és főleg a XIX. század első felében, a művelt emberek már mindent leírtak a politikai egységek közti kapcsolatokról (legyen szó városállamról, birodalomról, királyságról vagy nemzetállamról). A lista hosszú, a (demokratikus) béke tudatos megőrzésétől, a hatalmi egyensúlyon és a *Realpolitik*on át, a korlátozott háborúskodástól a totális háborúig és így tovább. Mindemellett nyelvezetük és szókincsük átvétele a jelen események tárgyalásakor kockázatos művelet, mint azt Hegel államelméletének sorsa is mutatja a XIX. és XX. század során.

Az elmúlt száz év olyan nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó elméleteket és szakszókincset hagyott ránk, amelyek igazodtak a modern háborúk, globális krízisek, terjeszkedő nemzetközi szervezetek új realitásaihoz. Ezt említve fontosnak tartom kiemelni, hogy a NK XX. században domináló elméleteinek és nyelvezetének kihívása nem vezetett eredeti és elfogadható eredményre. Semmilyen életképes alternatíva vagy meggyőző *grille de lecture* nincs a láthatáron, annak ellenére, hogy a frankofón világban jelentős erőfeszítéseket tettek idáig. A helyi viszonyokhoz való kritikátlan alkalmazkodás groteszk következményekhez vezethet; néha lehangoló, néha szórakoztató hallani kis országok vezetőit, amint nemzetközi ügyekről fejtik ki véleményüket a nagyhatalmaknak fenntartott terminológiát használva.

A következőkben megpróbálom röviden bemutatni a NK oktatásának nehézségeit, a gondolatmentben elkerülve az előző bekezdésben tárgyalt buktatókat, a hangsúlyt mindenekelőtt a NK vonzóvá tételének fontosságára helyezve, meggyőzve a tanulókat ennek hasznosságáról, amennyiben a nemzetközi kapcsolatok vagy a külpolitika terén építenének karriert. Nem hinném, hogy bármi újat lehetne mondani, amit eddig még nem említettek meg. Nyilvánvaló, hogy ezen a területen, mint sok más esetben is létezik egy bizonyos eltolódás vagy késés a „Nyugat és a többiek” között. Nem tudom hogyan, de biztos vagyok benne, hogy egy nap erre a problémára is találunk megoldást.

Mivel a problémák – főleg a felsőoktatás szintjén - elég nagy számban vannak jelen ahhoz, hogy ne tudjuk őket részletesebben megvizsgálni, két kérdésre fogok koncentrálni: az univerzalitás/univerzalizmus/globalizmus valamint a politikai diskurzus és az ahhoz tartozó nyelvezet kérdésére. Elkerülhetetlen egy bizonyos fokú absztrakcióba bocsátkozás – ami felbátoríthatja azon kritikákat, melyek szerint az oktatás ebben a régióban főleg az elméletre koncentrálnodik, kevesebb gyakorlati ismeretet nyújtva. Ez bizonyára igaz is. Mindazonáltal egy tisztán pragmatikus megközelítés könnyen vezethet egy, az egykori függő államok külpolitikai kormányzására jellemző „elvtelen pragmatizmushoz”: „ezek a tények, nekünk csak meg kell nekik felelni”, akármit is jelentsen ez. Minden esetben ésszerű egyensúly fenntartására van szükség elmélet és gyakorlati ismeret között, mint ahogy azt a kompromisszumkötés művészete megköveteli a nemzetközi tárgyalások során.

Univerzalitás/univerzalizmus/globalizmus

A fenti fogalmak nem szinonimák, és jelen tanulmány nem is elsősorban róluk szól. A lényeg, hogy hogyan értjük és értelmezzük őket a régióban. A következő definíciók ismert szótárakból vett idézetek. Primér jelentésük felidézése arra szolgál, hogy hangsúlyozzuk, ezek a fogalmak nem felcserélhetőek egymással.³ Véleményem szerint a térségben nagyon sok a félreértés e fogalmak körül. Ennek illusztrálására a következőkben perjellel elválasztva használom őket, csakúgy, mint a címben is.

³ Egy szótár szerint az univerzalitás jelent: egy egyetemes állapotot; mindenhol és mindig jelen levést; világiasságot és általánosságot. A *Webster's Revised Unabridged Dictionary of 1913* (*Webster átdolgozott, eredeti szótára, 1913*) meghatározása szerint az univerzalitás „univerzális minőség vagy állapot; határtalan kiterjedés vagy használat; általánosság; -- a partikularitástól megkülönböztetett; egy tétel univerzalitása; a bűn univerzalitása; a Vízözön univerzalitása.” Ugyanezen forrás szerint, az univerzalizmus jelenti „azt a doktrínát vagy meggyőződést, miszerint a jövő államában minden ember megmenekül vagy boldog lesz.” A *Brittanica Concise Encyclopedia* ezt írja: az univerzalizmus minden feltámadt lélek megváltásában való hit. Már Origentől kezdve felmerült a keresztény történelem különböző pontjain a fogalom végül a XVIII. században Észak-Amerikában vált szervezett mozgalommá. Fenntartja annak lehetetlenségét, hogy egy gondoskodó Isten csak az emberiség egy részét váltja meg, másik felét örök kárhozatra ítélve. Kiemeli az ész fontosságát a hitben és a hit lehetséges módosulását a tudományos felfedezések hatására. Tehát a

Fogadjuk el munkahipotézisnek, hogy a XXI. század első évtizedében az egyik legnagyobb akadályt még mindig az a tény jelenti, hogy a NK-ban bármilyen előadó vagy író – akár a főáramhoz tartozik, akár nem – kénytelen legalább hallgatólagosan állást foglalni az univerzalitás kérdésében. A nehézség, hogy a különböző „univerzalizmusok/univerzalitások”, legyen szó vallási, filozófiai, morális, politikai-intézményi vagy még prózáiban gazdasági-financiális értelemben, az utóbbi két évtizedben egy meghatározhatatlan, „összetett univerzalitásba” fordultak át, alapvetően nemcsak azt állítva, hogy a világon minden kölcsönös függőségben áll, minden mindennel összekötött, de azt is, hogy a világ úgy, ahogy napjainkban működik ideális. Ugyanakkor egy normatív megközelítés valamilyen jót ígér mindenkinek és minden egyes individuumnak is, neked és nekem, tehát „nekünk”, ugyanúgy, mint „nekik” is.

Mialatt az évezredek alatt ismétlődve is szó volt egy olyan világról, ahol minden összefüggő láncolatot alkot (elég *Herakleitoszra* gondolni), a technikai fejlődés eredményeként megjelent az a (részben a valóság által is alátámasztott) felfogás, mely szerint a kölcsönös függés elérhető egy apró készülék segítségével, és az egyéni vagy csoportérdekek azonnali szolgálatába állítható. A feltevés szerint az interdependencia, mint az információ-technológiai „forradalom” velejárója, nem a világ állapotát leíró fogalom, hanem egy önmagában fejlődő, személyeken átívelő entitás. Sok név alatt létezik, hívják például cyber-space-nek vagy virtuális térnek a fantázia szerint. Ugyanakkor, a kilencvenes évek végén a világ valami olyasmivé vált, amit elsősorban az új technológiai civilizációnak hívnék, amely elsősorban a genetikán, nanotechnológián és mesterséges intelligencián alapul, vagyis azokon a területeken, amelyekben az előző fázis – a mérnöki tudomány, az űr- és információs technológia – kulminálódott. Ami az elmúlt századokban az ezotériának és mágiának volt fenntartva mostanra egyénileg is elérhetővé vált, és válik egyre inkább a jövőben kereskedelmi értelemben is. A következő lépést az emberi test radikális átváltoztatása és valószínűleg az élethossz kitolása jelenti.

A régi kérdés azonban még mindig aktuális: ki, mikor és hogyan fog mindebből hasznot húzni, és az érem másik oldala: hogyan fognak az igazi terhek vagy lehetséges negatív hatások elosztódni, ki lesz védve ellenük és milyen módon? A területek, emberek és erőforrások feletti ellenőrzés, nemcsak a virtuális térre terjed ki, de láthatatlanul az anyagi világot is meghódítja lépésről lépésre. Mindeközben az alapvető lényeg – a mi esetünkben – nyíltan politikai marad azzal a precedens nélküli nehézséggel, amit az emberiség, és nem az állam, birodalom, cégcsoport vagy más olyan formális képződmény, mint egy nemzetközi szervezet szintjén kialakult hierarchia stabilizálásának szükségessége jelent.

Ennél az útelágazásnál visszakanyarodunk az eredeti problémafelvetésünkhöz: hogyan kell megközelítenünk az univerzalitáshoz/univerzalizmushoz stb. kötődő problémákat regionális és állami szinten? Végülis a nemzetközi kapcsolatok univerzalitása/univerzalizmusa vagy univerzalitás/univerzalizmus a NK-ban? Feltételezhetjük, hogy politikai szempontból egy dolog számít: a szuperhatalmak, illetve ahogy régen nevezték, a nagyhatalmi erőpolitika univerzalitása. A XX. század legnagyobb részében egy globális szintű külpolitikai cél leírására, vagy *Raymond Aron* szavaival élve, egy békét fenntartó univerzális birodalom létrehozására (*béke a birodalom által*) a globalizmus szakszó használatát részesítették előnyben az univerzalitás/univerzalizmus helyett. Ám ez utóbbi egy körülírt fogalom volt a korlátozott eszközökből és abból kifolyólag, hogy 1945 után két egymással versengő globalizmus jött létre. Egy jóakarató nagyhatalom univerzalizmusa, amely a nemzetközi (világ-) béke és biztonság köré szerveződött államközi kooperáció és az ezzel foglalkozó nemzetközi szervezetek segítségével, és egy kevésbé jóakarató, amely rögtön világalomra akart törni. Regionális szempontból, főleg egy gyenge állam szempontjából a kérdés, hogy a világbéke lehetséges-e egyik vagy másik nagyhatalom *de facto* hegemónikus uralma nélkül avagy sem, sokáig aktuális marad minden ellentétes szóbeli megerősítés ellenére is.

Általánosságban véve a dominancia szó jelentése sokkal szélesebb az uralkodásénál vagy (globális) kormányzásénál. És íme a legnehezebben eladható pont. A birodalmi gyakorlat elsősorban a dominancián alapult, többek között katonai erő segítségével. Az Osztrák-Magyar Monarchia, az Orosz és Ottomán Birodalom emlékei, nem beszélve a Harmadik Birodalomról és a Szovjetunióról, félelemmel töltötte el az embereket, főleg az idősebbeket, akiket aggodalom fogott el a fent említett szavak és minden ezekhez kötődő dolog hallatán. A '90-es évek mainstreamjének uralkodó szemlélete szerint a globalizáció valamilyen pozitív dolog volt, ugyanakkor mindazok, akik magukat a valós vagy képzelt veszteseknek tekintik, irtóznak

---

tradicionalis kereszténység csodás elemeit elveti, Jézust pedig fontos tanítónak és példának, de nem isteni eredetűnek tekinti. A globalizmus, a sokat olvasott angol nyelvű *Wikipédiából*, a *szabad enciklopédiából* „rendelkezhet legalább két különböző és ellentétes jelentéssel. Az egyik az a hozzáállás vagy irányelv, amely az egész világ érdekét az egyes nemzetek egyéni érdekei fölé helyezi. A másik pedig az egész világot egy bizonyos nemzet saját politikai érdekszférájának részeként fogja fel.”

magától a szótól. Azonban létezik egy nagy „de”, mely 2008 után jelent meg. A pénzügyi válság és következményei jelentősen megsokszorozták az univerzalitással, univerzalizmussal és a globalizmusnak felfogott globalizációval kapcsolatos félreértéseket.

A javak, eszmék és emberek határok nélküli áramlásának bizonyára lettek és vannak ma is univerzális hatásai, de azok száma, akik nem tudtak hasznot húzni a folyamatból sokkal magasabb, mint a nyerteseké – ez köztudott és többször is bizonyított az elmúlt évtizedek során. A '80-as években Amerikából kiinduló globalizáció – nem úgy, mint a politikai univerzalizmus – lényegében spontán folyamat, amely összeegyeztethetetlen egy tudatos, megtervezett és szisztematikusan megvalósított világkormányzással. Ebben az értelemben a globalizáció egy univerzális birodalom létrehozásának szolgálatába állítható, de mint eszköz a haditechnológiához hasonlatos: interaktív. Biztos, hogy előbb utóbb másoknak is birtokában lesz, vagy legalábbis ugyanazt a technológiát fogják alkalmazni.

Politikai univerzalizmus: szuperhatalmi teher

Pillanatnyilag szinte lehetetlennek tűnik a régió közönségének meggyőzése arról, hogy ami eddig egy „természetes” nagyhatalmi törekvés volt az univerzalizmus felé, mostanra teherré vált a – még ma is így nevezett – nyugati világban.

A vallási eredetű, nyugati típusú univerzalizmus, a modern politika kulcsfogalmainak egyikeként megőrizte primordiális jelentését: a megváltás nem egy bizonyos személy számára fenntartott, hanem mindenkinek megadatott. A világi értelmezés szerint ma ez a következőt jelenti: az alapvető emberi jogok megvalósítását, az emberi méltóságot, az emberi lény értékét, a férfiak és nők, nagy és kis államok jogegyenlőséget; az igazságosságot és a nemzetközi egyezményekből valamint a nemzetközi jog más forrásaiból fakadó kötelezettségek tiszteletben tartását biztosító feltételek felállítását; a szociális fejlődést, magasabb életszínvonal elősegítését; a szabadság(jogok) kiterjesztését – legalábbis az Egyesült Nemzetek 1945-ös Alapokmányának Preambuluma szerint. Röviden összefoglalva: a szabadság, igazság és fejlődés egyetemes politikai célokká váltak bármely nagy- vagy szuperhatalomra való külön hivatkozás nélkül.

Másrészről, a XXI. század beköszöntével a világ és az emberiség általános állapota fizikai és spirituális értelemben egyaránt olyan mértékben degradálódott, hogy a problémák és a lehetséges válaszok megfogalmazása is egy univerzális nyelvezetet kíván. A „mindent magukba foglaló” ideológiák, politika vagy eszközök kihívása nem újdonság. Mindemellett az utóbbi 200 évben a jelentős politikai hatalom státusza (szuperhatalom, globális hatalom) nemcsak, hogy megkívánt, de elő is írt egy univerzaliztikus szemléletmódot és egy annak megfelelő magatartást. Ezt nevezték, mint már említettem, a politikai erők univerzalitásának.

De mi történik, ha ezen erők univerzalitása arra rendeltetett, hogy egy „összetett univerzalitás” magjaként működjön? Az Egyesült Államok az utóbbi 20 évben gyűjtött külpolitikai tapasztalatai adja meg nekünk a választ. Mint az „egyedüli szuperhatalom”, Amerika a '90-es évek elején hezitálás nélkül egy merész univerzaliztikus beszédmód mellett döntött (1992-ben egy új világrend bejelentésével, határok nélküli kereskedelemmel és a mindenkinek felett álló egyetemes emberi jogi szentderdek felállításával a '90-es évek folyamán – csakhogy néhányat említsünk a leglényegesebb elemek közül), mialatt a természetes korlátok és időnként az önkényes politikai választások okán cselekedeteiben körültekintést és szelektivitást mutatott. Ennek eredményeként az USA-t tekintik minden baj okozójának, mialatt a világ többi része minden felelősséget hárít. Megfigyelhető egy nagyfokú kritizmus, mely gyakran Amerika iránti gyűlöletbe csap át, illetve egy erőteljes *anti-amerikanizmus*. Ennek megragadása nehéz, mivel ösztönökről, érzelmekről, előítéletekről és mindezen fogalmak egyvelegéről beszélünk. Ezenkívül, noha mindenki kész osztozni az ENSZ Alapokmánya által ígért, és az USA által biztosított békén és jóléten, a javak eléréséhez vezető lehetséges utakról eltérőek a vélemények.

A nem kívánt következmények törvénye, a hegeli „Ész csele” kivétel nélkül mindig jelen van a nemzetközi kapcsolatokban. Elvlasztva a nemzetközi politika területét a nemzetközi kapcsolatokon belül és a „létezés” viszonylag autonóm szegleteként kezelve azt, nem nehéz elfogadni a tényt, hogy a témán belüli specifikus tevékenységek nagy része szóbeli: ígéretés, egyetértés vagy vitatkozás, hízelgés, fenyegetés, manipulálás, megtevesztés vagy egyszerűen jól bevált szlogenek ismételtetése. A diplomácia az a forma, ami alatt mindezek a „viták” koncentráltan, saját szabályaikkal és megfelelő kiegészítőikkel megjelennek. A történelem számos olyan példát kínál, amely bebizonyítja, hogy az ilyen eszmecserék sok veszélyt hordoznak magukban. Nagyon könnyen a saját szavaink foglyaivá válhatunk, ami egy kötelező útra terel bennünket. Néha a szavak nagy vitát kavarnak, új fogalmakat vetnek el, másokat tabuként kezelnek, esetleg a vetélytársak kirekesztésére használják őket. A szóbeli sértés, sőt a szavak nem megfelelő megválasztása is könnyen erőszakba fordulhat.

A „politikai” viták elsimítása egy normatív rendszer segítségével mindig is rendkívül nehéz feladatnak számított, de napjainkra a kudarcok eltussolása csaknem lehetetlenné vált.

Az erőhatalmi politika univerzalizálásának történelmi távlatban szemlélt ideája sokakat (nemcsak ebben a régióban) arra a gondolatra sarkall, hogy a nemzetközi politika és a háborúra való készülődés fedik egymást, vagy másképpen mondva a béke – a XVIII. századi meghatározás szerint – egész egyszerűen egy két háború közti átmeneti időszak. Ezt a nézőpontot támasztják alá a hatalmi egyensúlyról szóló elméletek és az elmúlt évszázadokban Európában lezajló politikai események. Nem nehéz azonban megmagyarázni a régió különféle befogadó rétegeinek, hogy e nyilvánvaló empirikus bizonyítékok ellenére a háborúk és a hadviselés kérdéseinek megvitatását normatív keretek közé kellene visszaszorítani (humanitárius jog). Nehezebb viszont a háborút a nemzetközi politika egyik intézményeként elfogadtatni – azaz azt, hogy a háborúban álló feleket szabályok kötik, illetve csakis kivételes, a nemzetközi jog által meghatározott helyzetekben léphetnek háborúra, hiszen a múlt század és sajnos a jelen események is ennek ellenkezőjéről tesznek tanúbizonyságot.

Egy normatív, világi univerzalizisztikus nyelvezet magában hordozza azt a veszélyt, hogy az elvárások a globális elterjedésével arányosan növekednek. A szovjet ideológia a földi Paradicsomot ígerte (kommunizmus), mialatt már Kanttól kezdve különféle liberális doktrínák is kimondták, hogy az örök béke csak néhány feltétel biztosításával lehetséges. Ma változatos vallási univerzalizmusok működnek ugyanígy, mindenkinek a megváltást ígérve, de ehhez különböző feltételeket kapcsolva. A világi szemlélet Istennek semmilyen szerepet nem tulajdonít ebben a folyamatban, tehát minden az individuumokon múlik. Ez a tradicionális keresztény ideológia lefordítása, miszerint a megváltás csakis az egyéni erőfeszítéseken múlik, és hogy mindig van egy utolsó esély.

Ami a különféle vallási univerzalizmusokat és a kortárs nyugati felfogást elválasztja, az a megváltás egyénhez kötött feltétele. Ez utóbbi a XX. század vége felé jelent meg, egy olyan időszakban, mikor nem létezett *in persona* feltétel: például mindannyian emberek vagyunk és mind ugyanazokat a jogokat élvezzük, pusztán azért, mert emberek vagyunk. Eszerint az állítás szerint a megváltás itt és most elérhető számunkra. Ez a megállapítás filozófiailag helyes és morálisan legitim lehet, de intézményesülése és megvalósítása, legyen szó államról vagy nemzetközi szervezetről különösen nehéz a) az egyének nagyfokú szociális háttérből, státuszából, hovatartozásából, nyelvéből, neméből stb. eredő különbözőségéből kifolyólag, valamint b) az individuumok eltérő gondolkodásmódja, mentalitása, szokásai és helyi szocio-kulturális normái miatt. Ezen a szinten azonban nincs különbség a „mi” és az „ők” közt.

A szavak (elviselhetetlen) könnyűsége

Amint láttuk, a világi univerzalizmus nyelvezete jórészt normatív. A legjobb rendelkezésünkre álló példa az a nemzetközi norma fogalma, amely magába foglalja a klasszikus értelemben vett nemzetközi jogn (szerződések joga, szokásjog) túl más elfogadott vagy csak annak kikiáltott értékeket, elveket, speciális előírásokat, vázlatokat, javaslatokat és a nemzetközi szervezetek véleményét. Ráadásul ez a diskurzus nagyon sok ellentmondást hordoz magában. Például a szabadság és egyenlőség megvalósítása egy valós, legitim igény, ezenfelül végig a XX. század során, a NK gyakorlatában egyetemes érvényű elvnek kiáltották ki. A szabadság duális fogalom *in abstracto* és a gyakorlatban egyaránt: valamitől való szabadság (például az elnyomás alól) és valamihez való szabadság – szólás-, vallás- stb. –. Az egyenlőség, mint egyetemes elv és jog homogén, és semmiféle megkülönböztetést nem tesz lehetővé. Ezt a gondolatmenetet követve, a nemzetközi kapcsolatok egyik – kollektív emberi jogként is kodifikált – alapelve, a népek önrendelkezésének joga, a gyakorlatban vagy alkalmazhatatlannak bizonyult, vagy ha mégis alkalmazták, akkor a gyakorlat szelektív és kirekesztő volt.

Mint már arról volt szó, a nemzetközi politika elsősorban szóbeli tevékenység. A nemzetközi politikai porondon történetek közvetítése az érdeklődők számára egyrészt élő adáson keresztül, másrészt az eddig jól őrzött források elérhetővé tételével, a politikai kulcsfogalmak inflálódásához és elkopásához vezetett. A folyamatot katalizálta az egyébként semleges szavakkal elfedett morálisan megkérdőjelezhető gyakorlat (gondoljunk csak arra, milyen vihart kavarnak az „humanitárius intervenció”, „járvulékos károk”, „sebészi pontosságú csapás” stb. szavak használata a háború megelőzésének), vagy a hagyományosan másra vonatkozó jelentésének megváltoztatása.

Ez utóbbit a „nacionalizmus” szóval illusztrálhatjuk. A térség művelt lakói jól tudják, hogy a XIX. századi Európában és a XX. század folyamán több évtizeden keresztül nacionalistának lenni büszkeség dolga volt, és egy hazafias, a nemzetért áldozatot vállalni kész embert jelölt. A nemzeti önrendelkezés liberális elve a XIX. század egyik legfontosabb univerzális eszméjévé vált.

Egy másfajta univerzalizmus nevében, „a népek és nemzetek közti testvériséget” hirdetve, a szocialista rendszerek elkezdtek zaklatni és kegyetlenül üldözni a nacionalistának kikiáltott személyeket, csoportokat és szervezeteket a régióban.

1989 után ugyanezek az emberek arról szereztek tudomást, hogy a nemzeti önrendelkezés lett a kor előírása a szovjet befolyás összeomlásával. Ugyanakkor ennek az elvnek a XIX. századi értelmezése, miszerint minden nemzetnek joga van saját államhoz, fájdalmas következményekkel járt, mint azt a volt Jugoszláviához hasonló föderációk felbomlása mutatta. Ezen ország dezintegrációjával párhuzamosan a „nemzeti kérdés” felemlítésére egyre inkább a nemzetközi és regionális (európai) béke és biztonság elleni növekvő fenyegetéseként tekintettek. Azok a politikusok és szervezetek, akik a „nemzetről” ilyen keretek között beszéltek, feketelistára kerültek, ezúttal a nyugati kormányok által.

A nemzetközi kapcsolatok oktatása során itt és most nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a problémát. Tény, hogy időbe telik, illetve egy sor jól megfogalmazott érvre van szükség a közönség – több-kevesebb sikerrel járó – meggyőzésére arról, hogy az elmúlt két évszázad során keletkezett dokumentumok elegendő megbízható okot és bizonyítékot szolgáltatnak ahhoz, hogy ne csak a témát kezeljük óvatosan, de nemzetközi megítélésének változásait egyaránt.

Annak kijelentése, hogy mit tekintünk nacionalistának nemcsak a beszélőn, de a diskurzus irányítóján is múlik, persze nem elegendő a vita lezárásához, noha megfelel a nemzetközi politika egyik bizonyosságának: két egymást kizáró állítás önmagában állva igaz lehet, a beszélő személyétől függően. A minket érintő probléma nem más, minthogy az utóbbi két évtizedben az európai gondolkodás és gyakorlat két kulcsfogalmának meggondolatlan és indokolatlan használata azok elértéktelenedéséhez vezetett, e két fogalom pedig: nemzet és állam. Térségünkben a „nemzetállam” fogalmát gyakran a „nemzeti államéval” helyettesítik, elsősorban arra utalva, hogy az állam, mint intézmény és a hozzá tartozó terület a nemzet kizárólagos tulajdonát képezi (azaz a többségi etnikai csoportét). Az önrendelkezés XIX. századi verziója szerint minden nemzetnek joga van saját államhoz, tehát minden nemzetnek birtokolnia kéne saját államát.

E szavak „könnyűsége” „elviselhetetlenné” vált a XIX. század elején. A kunderai ember, miután megszabadult problémáitól, „könnyebbé válik a levegőnél”. „A korlátok teljes hiánya az embert könnyebbé teszi a levegőnél, (...) mozdulatait pedig épp oly szabaddá, mint amilyen jelentéktelenné” – írja (Kundera) könyvének *Könnyűség és súly* című első fejezetében.

Nyugat-Európában néhány esetben az állam előbb létezett, minthogy a nemzet megszületett volna – lépésről lépésre vagy egy csapásra, határain belüli kikiáltásával, mint Nagy-Britannia vagy Franciaország esetében. Közép-, Kelet-, és Délkelet-Európában előbb léteztek a nemzetek, és később jöttek létre a megfelelő államok, legtöbbször nem konvencionális úton.

Az utóbbi két évszázadban a nemzet és az állam a politikai mozgósítás, a lojalitás, a biztonság, a kultúra és a lehető legtágabb értelemben vett társadalom gyújtópontjai voltak. Az államok feldarabolódása, sőt eltűnése 1945 előtt is ismert volt, de a nemzet – hála nyelvének, hagyományainak, történelmének és akaratának – folytonosságot és a remény életben maradását jelentette. Mivel a második világháború után az államok területi integritása és a határai sérthetlensége a nemzetközi rendszer „íratlan alkotmányává” vált, a békeszerződésekkel törvényesített területi *status quo*-kat és az ezeknek megfelelő politikai térképet öröknek könyvelték el.

A '90-es években az államszövetségek felbomlása és a nemzeti kisebbségek ismét felszínre kerülő problémája által okozott sokk, bizalmatlanságot teremtett a nemzettel és az állammal szemben, mind általános értelemben, mind egyes államok hasznossága vagy akár életképessége iránt.

Az európai integráció előrehaladásával a '90-es években, Nyugaton – de máshol is – egyre felerősödtek azok a hangok, amelyek elavultnak tekintették a nemzetállamot. A bírálókat szerint már betöltötte történelmi szerepét, így helye a történelmi archívumok között található. Több ember okozta és természeti katasztrófa, főleg a 2008-as gazdasági válság azonban megkérdőjelezte ezen állítások érvényességét. A zavar nagyobb, mint valaha, és frusztrációhoz, reménytelenséghez vezet, ami egyáltalán nem jó.

Az állam fogalmának „könnyűsége” és maga az állam is rossz irányítástól szenved, általánosságban véve jelentős és kicsinyes korrupcióval, gondatlansággal, hatalommal való visszaéléssel és a felelősségérzet általános hiányával. Tehetetlensége „elviselhetetlen”, miközben a nemzeti egység megteremtésére való felhívások egyre inkább kiüresedettebben hangzanak. A kor azonban megkíván magabiztos, önmagát és egymást (a másikat) egyaránt tisztelő, stabil, hatékony, állampolgárai jólétének valamint a regionális fejlődés és biztonság érdekében tevékenykedő államokat.

A nemzetközi kapcsolatok oktatása és megvitatása segíthet felállítani a diagnózist és ha mást nem, hozzájárulni a fent említett kulcsfogalmak jelentésének felkutatásához.

Ebben az utolsó kérdéskörben tisztában kell lennünk a nemzetközi kapcsolatokról való különböző beszéd- és írásmódok természetével és fő ismertetőjegyeivel, valamint a leghasználatosabb politikai szókinccsel. Mint már láthattuk, a nemzetközi kapcsolatokról alkotott elméletek elutasítása újjal való helyettesítést kívánna, amit egy új fogalmi apparátus bevezetésének kell megelőznie, ez pedig pillanatnyilag lehetetlen vállalkozásnak tűnik. Világos, hogy egy gyökeresen eltérő politikai retorika használata csak a nagy politikai megrázkódtatások ritka pillanataiban lehet sikeres, és mégis, még ezekben az esetekben is, a régi felfogások legtöbbje az események megemlékezése után is tovább él. Ugyanez érvényes a nemzetközi rendszerben bekövetkezett drámai változásokra: a régi elemek közül néhány megmarad, időnként anélkül, hogy bárhogy módosulna az új elrendezés keretei között. Ahogy a nemzetközi kapcsolatok politikai szóhasználatával foglalkozó írók egyike vallja:

A megfelelő szóhasználat tekintetében létezik egyfajta útfüggőség, akkor is, ha természetesen újból megpróbálhatjuk módosítani az elvet, amit csak a már létező fogalmak és érvek figyelembe vételével tehetünk meg. Először az a benyomásunk lehet, hogy ha a változás egyáltalán lehetséges, akkor is csak fokozatosan. A cselekvést struktúráló morális-politikai fogalmak (potenciális) hajlékonysága egyre növekvő fontosságú a nemzetközi politikai elméletek terén, ugyanakkor ezt nagyon gyakran hajlamosak vagyunk elhanyagolni a kozmopolita vagy komunitárius kormányzás igazságáról vagy vágyáról (lehetőségéről) való teljesen elvont filozofálásért cserébe.⁴

Tehát, a nemzetközi kapcsolatok egy adott korra jellemző fő nyelvezete és a politikai szakszavak mindennapi életben való használata közti interakció elkerülhetetlen. A kutatási napirendek néha alkalmazkodnak a politikai nyelvhasználathoz, miközben a politikai döntéshozók lesznek az elméleti eredmények „fogyasztói” – lehet, hogy ez utóbbi felesleges megjegyzésnek tűnik (mindkét oldal gyakorlóinak szemében). A nemzetközi kapcsolatok oktatóinak ebben a régióban ez talán kevésbé tűnik egyértelműnek.

Először is nagyon súlyos félreértések övezik magát az alapterminológiát. Néhány szakszó angolul másra vonatkozhat különböző helyi nyelveken és fordítva.

Másodszor, néhány szó jelentése országról országra változhat. Például az egyik alapvető probléma nálunk a nemzeti kisebbségek autonómiája. (Mivel a „nemzeti kisebbség” kifejezést olyan európai regionális intézmények használják, mint az Európa Tanács, nem fejtem ki a lehetséges alternatíváit.) A kisebbségek autonómiájának fogalma változhat a használó személy szerint (és nálunk általában nem jelent egyet a szuverenitással), ráadásul bizonyos esetekben tabunak számít a domináns helyi politikai beszédben. A konszenzus hiánya nem csak erre a bizonyos esetre jellemző.

Harmadszor, a terminológiai probléma hozzájárul az elméleti kutatás és az arról való beszéd, valamint a mindennapi politikai döntéshozás közt húzódó szakadék kiszélesítéséhez. Ebből következnek a félreértések minden szinten.

A nemzetközi kapcsolatok tanításának néhány más, a nyelvezetet és szóhasználatot érintő – legyen szó az angol nyelvről vagy más helyi nyelvekről – nehézségének illusztrálására a következő megkülönböztetéseket javaslom. Ami a megközelítést illeti, különbséget tehetünk főként leíró, illetve normatív nyelvek között. Mindkettőt alkalmazhatjuk absztrakt, kevésbé elvont és hétköznapi kifejezések szintjén. Legjellemzőbb az előbb említett megközelítések és kategóriák különböző arányú vegyítése. Ritkán találunk olyan normatív szöveget, amit kizárólag elvont fogalmakkal írtak volna, habár ebben az értelemben példaként idézhetjük John Rawls *A népek joga* című művét. A térség szempontjából ennek a témának különösen nagy jelentősége lehet, de tanítása egyfajta elszakadást kíván a sajátos regionális előzményektől, a jelen eseményektől és esettanulmányoktól egyaránt. Egy bizonyos szintű elszakadásról van szó és nem teljesről, mint ahogy Rawls kifejti könyve előszavában:

A népek jogának megírását két fő gondolat inspirálta. Az egyik, hogy az emberiség történetének olyan nagy démonjai, mint a háború és az igazságtalan elnyomás, vallási üldözések és a lelkiismereti szabadság tagadása, éhezés és szegénység – a népiirtásról és tömegmészárlásról nem is beszélve – oka a politikai igazságtalanság annak saját kegyetlenségeivel együtt. (...) A másik fő gondolat szerint, természetesen az előzővel kapcsolatban, amint a politikai igazságtalanságok legsúlyosabb formái eltűnnek és helyükbe igazságos (vagy legalábbis elfogadható) társadalompolitika bevezetésére és hasonló intézmények felállítására kerül sor, ezek a démonok végül eltűnnek.⁵

⁴ Duncan S.A. Bell, "Language, Legitimacy and the Project of Critique," *Alternatives: Global, Local, Political* 27.3, 2002. (Nyelv, törvényesség és kritika, globális és helyi politikai alternatívák 27.3, 2002.)

⁵ John Rawls: *The Law of Peoples. (A népek joga)* Cambridge, Massachusetts. Harvard University Press, 1999, 6-7.

A konstruktivistáknak jelentős szerepük volt a NK kutatásában, többek között a szereplők identitásának előtérbe helyezésével, ami a térségünkben is különösen fontos. Még egyszer hangsúlyozom, a kérdés vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a helyi példákat, ami megnehezíti a probléma általánosan vagy absztrakt kategóriák szintjén történő kezelését. John Gerard Ruggie a nemzetközi intézményesülésről szóló tanulmánykötetének előszavában így magyarázza a társadalmi konstruktivizmus hozzájárulását a nemzetközi kapcsolatokhoz:

Mit is jelent a társadalmi konstruktivizmus hozzájárulása a fogalomalkotási kutatási programhoz? (...) A társadalmi konstruktivisták, csakúgy, mint a neo-utilitáriánusok, igyekeznek megérteni a szisztematikus szerepek teljes sorát. Mivel nincs kapott elmélet a nemzetközi valóság társadalmi felépítéséről, a konstruktivisták munkája egyrészt egy mezítlábas empirista módszerhez hasonlatos, másrészt – a fogalmi analízis és részletes leírás eszközeivel – egy „érthető frusztráció” kifejezésére szolgál továbbá. (...) Az oksági vélekedések hatásáról való konstruktivista kutatások legnagyobb része „episztemikus közösségeken”, azaz transznacionális tudáshálózatokon keresztül született.⁶

A fenti szöveg természetesen nem „kezdőknek” való a jelen írás elején olvasható mottó értelmében. Ahogy a következő, a nemzetközi kapcsolatokban az ágens-struktúra („agent-structure”) nagyon fontos problémájával foglalkozó könyvből vett idézet sem „fogyasztható” kezdők számára.

Túl a módszertani ágens-struktúra probléma belső jelentőségén, a probléma (az ágens-struktúra módszertani problémája – BG) különös fontossággal bír a nemzetközi politikai elméletek korábbi metateoretikus elemzéseinek kritikájában. Pontosabban fogalmazva, a nemzetközi kapcsolatok néhány szakértője olyan elméletek alkotását szorgalmazta, amelyek mind az ágenst, mind a struktúrát endogenizálják, és degeneratívnak tartják azokat az elméleteket, amelyek nem elégítik ki ezt a kritériumot. Ugyanakkor elkerülhetetlen annak zárójelben megjegyzése, hogy az ágens és a struktúra alapelemei exogénné tételének kudarca inkább egy szükséges módszertani eleme magának az elméletnek, mintsem az elméleti degenerálódás ipso facto jele.⁷

Ha az ágens-struktúra problémát azzal a nagyon is vitatott kérdéssel illusztráljuk, hogy ki szolgáltat, illetve milyen alapon transznacionális igazságot, valószínűleg messze elkalandozunk az eredeti témától.

A történelem elkerülhetetlenül beavatkozik ebben a régióban, ami néha előnyös, néha kevésbé. A probléma esetünkben az, hogy nem csak egy történelemről beszélhetünk, de akár egyetlen országon belül is több, egymással versengő történeti narratívával találkozhatunk. A normatív elméletek oktatása során nem kerülhetjük ki a gyakran összeegyeztetlenséggel sújtott politikai felelőségek kérdését, ami akárcsak a történelmek, mindig többes számú.

A nyelv- és szóhasználat témájához visszatérve, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a szocialista rezsimek a saját retorikájukat alkalmazták a NK-kal kapcsolatban. Egy új gazdasági rend kikiáltása, az antiimperializmus egész szótára olyan agresszíven, ahogy volt; kompenzálva a kölcsönös előnyökről, szolidaritásról, testvériségről, továbbá a szocialista országok és munkásosztályai közti baráti és testvéri viszonyról szóló óvatosabb felszólalásokkal – ez már nem a valóság. Mindebből azt lehetett tanulni, hogy egy ilyen nyelvezet a prózaibb, néha véresebb valóság elfedésére szolgált. A korlátozott szuverenitás doktrínája, a bajban lévő kormányok közti testvéri segítségnyújtás stb., generációkon keresztül azt tanította, hogy az „állam” nyelve nem tekinthető mérvadónak. Valami van mögötte, de hogy mi az, arról mindenki csak találhatja.

Világos, hogy a nemzetközi politika nyelvezete ígéretés, megfélemlítés, megtévesztés, hízélgés vagy nyílt hazugság volt és marad a jövőben is. Sok, a térségből származó ember számára a manipuláció és hazugság magától értetődően a politika, ideértve az államközi interakciókat is, részét képezi. E háttér ellenére, érdekes lenne *John Mearsheimer* egyik tézisének vizsgálnunk a témával kapcsolatban, mely kimondja, hogy „az államok közti hazugság a nemzetközi politika egy permanens kiegészítője, de semmiképpen sem mindennapos”, ugyanakkor

⁶ John Gerard Ruggie: *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalization. (A világ államigazgatásának felépítése. Esszék a nemzetközi intézményesítésről.)* London-New York, Routledge, 1998, 18-19.

⁷ Gil Friedman - Harvey Starr: *Agency, Structure, and International Politics: From Ontology to Empirical Inquiry. (Agency, szerkezet és nemzetközi politika. Az ontológiától az empirikus kutatásig.)* London, Routledge, 1997, 132.

A legveszélyesebb nemzetközi hazugságok azok, amelyekkel a politikusok saját állampolgárait csapják be. Ezek a más államoknak mondott hazugságoknál gyakrabban sülnek el visszafelé vagy tesznek kárt az állam stratégiai pozíciójában. Ráadásul ezek miatt az otthoni politikai és társadalmi élet egyaránt megromolhat, ami igen súlyos következményekkel jár a mindennapi életben.⁸

Míg az összeesküvés-elméletek az idősebb generációk képviselőinek beszédeire jellemzőek, az ilyen elméletek befogadói közt mindenféle korú, társadalmi státuszú, etnikai hovatartozású stb. embert találunk. Számuk jóval meghaladja azokét, akik idejüket a nemzetközi kapcsolatokról való olvasással töltik.

Konklúzió helyett szeretném kihangsúlyozni, hogy ez egy jelentős fogyatékosága mindazoknak, akik érintettek a nemzetközi kapcsolatok oktatásában itt és most. Megnehezítené a helyzetet, ha nem beszélénk erről. Eliminálása az összes itt felsorolt kérdés tisztánlátását igényelné, az univerzalitástól kezdve a politikai életben elkövetett hazugságokig.

Angol eredetiből fordította: Szabó Luca Róza

*

<http://www.southeast-europe.org>
dke@southeast-europe.org

© DKE 2011.

Figyelem! Kedves kutató! Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a dke@southeast-europe.org címre. *A tanulmányt a következőképpen idézze:*

Bíró Gáspár: Nemzetközi kapcsolatok oktatása itt és most. *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 1. No. 4. (2010 tél) 9 p.

Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő.*

---

⁸ John J. Mearsheimer: *Why Leaders Lie? The Truth about Lying in International Politics*. (Miért hazudnak az államfők? Az igazság a nemzetközi politikai hazugságokról.) Oxford, Oxford University Press, 2011, 13.